

009-дарс. Лāм, вāв ва фā ҳарфлари

20:12 / 18.04.2017 5345

1. Лāм, вāв ва фā ҳарфлари
2. Лāм ундоши
3. Вāв ундоши
4. Фā ундоши

Таянч сўзлар ва атамалар

Лāм-алиф	Тил олд ёни	Танглай олди
Икки лаб	Пастки лабнинг ички тарафи	Юқори олд тишлар қирғоғи

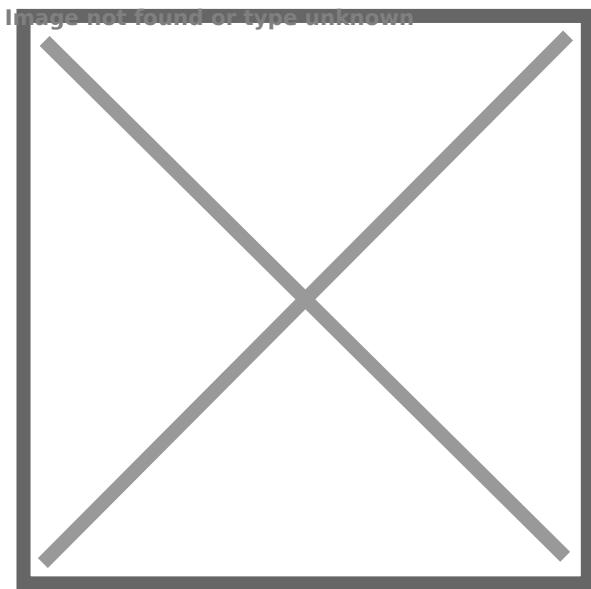
Лāм, вāв ва фā ҳарфлари^{Лāм ҳарфи шаклан алифга ўхшайди.} Ундан сўз таркибида ўзидан кейинги ҳарфга уланиши, ёлғиз ҳолида дум шаклида пастга тушган қисми билан фарқ қиласи. Агар унинг сўнгидан бевосита алиф келса, иккала ҳарф қўшилиб алоҳида шакл ҳосил қиласи ва бу шакл «лāм-алиф» деб аталади: J + I = JI –JI

Вāв ҳарфи ўзига хос шаклга эга бўлиб, ҳеч қачон ўзидан кейинги ҳарфга мослашиб қўшилмайди.

Фā ҳарфи устидаги нуқтаси билан ажралиб туради. У ҳар икки тарафига бирика оладиган ҳарфлардан ҳисобланади.

Мазкур ҳарфларнинг ҳар бири алоҳидадан товуш англашади. Шунга кўра биз ушбу дарсда учта нутқ товушини ўрганамиз. Улар тил олди қирғоғи ундоши J ҳамда лаблар иштирокида ҳосил бўлувчи, ва ф товушларидир. Ушбу ва шу каби ундошлар аввалда ишора қилинганидек ўзбек тилидаги муқобилларидан айрим жиҳатларда бироз фарқ қиласи ва нисбатан кучлироқ айтилади. Шу боис, Сиз ҳам уларни айнан ўз маҳражидан, бироз куч билан, қаттиқроқ талаффуз этишга ҳаракат қилинг.

Жундоши

10. Ж товуши тил олд қирғоғини танглай олдига, олдидағи юқори саккиз тишилкининг тепасига урилиши ва ҳаво оқими тилнинг икки ёнидан үтиб кетиши натижасида ҳосил бўлади (суратга қаранг).

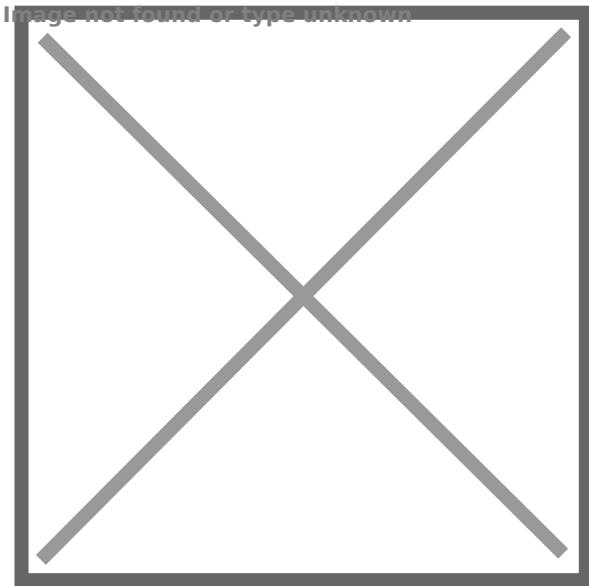
Танбеҳ: У ўз маҳражида ягона товушдир. Кўриб турганингиздек, бу товуш ўзбек тилидаги «л»дан маҳражда фарқ қиласида ва кучлироқ айтилади. Ләмни тил учидан чиқариш ёки нўн товушига ўхшатиб, яъни димоғ аралаш айтиш ярамайди. Уни тўлиқ талаффуз этиш учун тилни танглай олдига маҳкамроқ босиш керак.

12-машқ.

ج - ج - ج'

بَلْ لَبْ نَلْ مُلْ لَمْ لَأْ لِإِنْ
مَرَالْ مَرَالْ لَلْ مَرَزَلْ لَرْ نَلْ لَرَنْ
أَلْ مَأْ لَبْ لَبْ بَيْلَ لَمَرَا لَرْ بَأْ مَأْ لَبْ
إِنْ لَلْ مَأْ نَلْ لَرْ لَلْ لَرْ لَرْ لَرْ

۹ ундоши

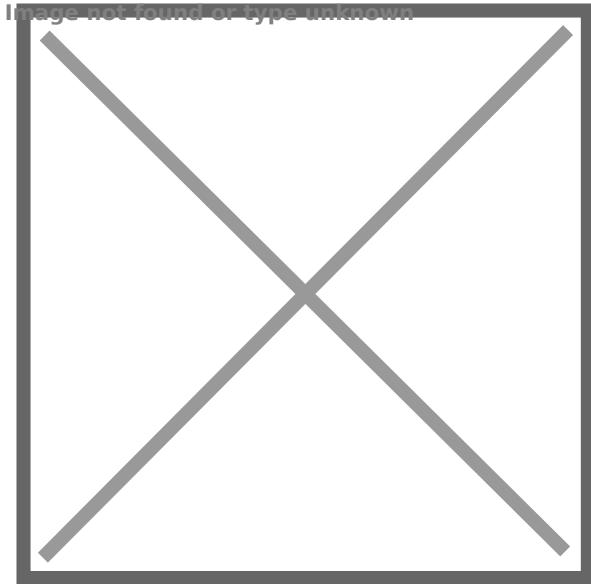
11. ۹ икки лабдан чиқади. У лабларнинг бир-бирига ёпишмай бироз чўччайиши ва ҳавонинг лаблар ичкарисида тўсиққа учраши билан ҳосил бўлади.

Танбеҳ: Бу товушнинг талаффузи ўзбек тилидаги «новвот», «фаввора» сўзларидағи «в» товушига яқин. Унинг талаффузида тил орқасини чуқур танглай томон ҳаракати фаоллашади (суратга қаранг) ва ҳаво маҳражда, айни чўччайган лаблар ичидаги бўғилади. Буни ҳис эта билиш лозим. Вайни юқори тишларнинг иштирокида ёки пастки лабнинг ўзидан айтиш ярамайди. Уни аввал сукун ҳолатида ўзлаштириб олинг.

13-машқ.

وَ - وَ - وَ
وَلَ وَتْ نُو وَ نَو وَنَ وَأَ وَإِ وَ
مَوْرُ نُو-لَ مُو-نَ لُوأَ مُوْرُ نَمَ وَ مَرَوْ وَأَو
ى-لَأَوْزَ ا-لَأَوْمَ ا-الْوَلَ لُبَ وَ نُزَوْ نَزُو
نَرْزُوا نِمَلْوَا رِيزَوْ نِوْرَمَ رُوبَنَ

۹ ундоши

12. ғ пастки лабнинг ички томони ва юқори олд тишлар қирғоғидан чиқади.

Танбех: У ҳавонинг маҳраждан оқиб ўтиши билан ҳосил бўлади. Бу товуш ўзбек тилидаги «ф» товушидек «в»лашиб ёки «п»лашиб, талаффузини ўзгартирмайди. Уни пастки лабнинг юзасидан ёхуд ортиқча ҳаракат ва тақаллуф билан талаффуз этиш ярамайди. Чунки унда аъзолар эркин ҳаракатда бўлиши керак. Шунингдек, уни бўш ёки ноаниқ айтиш ва унинг талаффузида ҳавони бутунлай тўсиб қўйиш ҳам хатодир. 14-машқ.

ف - ف - ف - ف -

وَفْ نَفْ رُفْ رَفْ فَرْ فُلْ فَأْ

زَوَفْ لَفْ نَرَفْ رَفَزْ رُافْ مَلَفْ الَّفْ

فُلْ لَا نُوْنَفْ فِي فَلْ رَافْ فَلَأْ فَرَزَا فَنَا

فُوْلَامْ نَفَفَلْ فَلَأَبْ فَوَافْ لَزْفَا فَرْفَرْ

Мулоҳазалар:

- Кўплаб манбалардаги араб алифбосида лам-алиф тушунчаси мавжуд. Унга кўра алиф ҳарфи алифбода икки марта такрор келтирилади: биринчи

ҳарф сифатида ва охирги ҳарфдан олдин лâm ҳарфи билан қўшилиб лâm-алиф суратида.

Маълумки, ҳамза ҳарфи араб имлосида кейинроқ қабул қилинган бўлиб, кўпинча у белги сифатида қўлланилган. Шу боис, у алифбодан ўрин олмаган. Бироқ, у англатган ҳамза ундоши мустақил товуш сифатида алифбода ифодаланиши ҳам керак эди. Ана шу эътибордан бу вазифа учун алиф ҳарфи танланган. Шу боис алиф ҳарфи алифбода икки марта - алифбонинг биринчи ҳарфи сифатида ва охирги ҳарфдан олдин «лâm алиф» таркибида келтирилган. Бунда аввалгисида ҳамзани билдириб, кейингисида эса, ҳақиқий алиф маъносида чўзиқ унлини ифодалаб келган. Бошқача қилиб айтганда ҳамза алифбода алиф шаклида акс эттирилган. Бинобарин, уни таништиришда алиф деб аталган ва бунда ҳамза назарда тутилган. Баъзан ўша биринчи алиф устига ҳамза қўйилганда ҳам алиф ҳамзага таянч деб эътибор қилинган. Мана шундан «лâm-алиф» тушунчаси юзага келган. Аммо манбаларда қулайлик учун ҳамза ҳарфини алифбога киритиш билан алифнинг такрорланишига эҳтиёж қолдирмаслик натижасида лâm-алифни алифбодан тушириб қолдириш ҳолатлари ҳам кўп учрайди.

17- топшириқ.

- Ј нинг махраж ва талаффузини айтиб беринг.
- Ғ нинг махраж ва талаффузини айтиб беринг.

Қуйидаги саволларга жавоб беринг:

- Ј нинг ўзбек тилидаги «л»дан нима фарқи бор?
- лâm ҳарфига оид қандай имло қоидаси бор?
- ՚ товуши қаердан қандай ҳосил бўлади?
- араб тилида икки лабдан ҳосил бўлувчи ундош учта бўлиб, уларнинг иккитаси билан олдинги дарсда, учинчиси ՚, билан эса ушбу дарсда танишдингиз. Айтингчи, вўвнинг қолган икки шеригидан талаффуздаги асосий фарқи нимада?
- ՚ билан ғ нинг махражда фарқи борми?
- ушбу дарсда ўтган товушлар қайси ундошлар туркумига мансуб?